

مؤلفہای آموزشی توسعه انسانی

مؤلف:

مریم برادران حقیر

دانشگاه امام صادق (ع)

حوزه معاونت پژوهشی و فناوری
دانشگاه امام صادق (ع)
پردیس خاوران

مؤلفه‌های آموزشی توسعه انسانی ■ تألیف: مریم برادران حقیر ■ تهیه شده در دفتر نشر آثار علمی
حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) - پردیس خاوران ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) و
پردیس خاوران ■ چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۳۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۶۸-۲
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

□□□□

• فروشگاه اینترنتی: www.kotabesat.ir

• مراکز پخش اصلی:

۱. انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)

تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت

تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۲۲ صندوق پستی: ۱۵۹ - ۱۴۶۵۵

E-mail: isu.press@yahoo.com

۲. دفتر نشر آثار علمی حوزه معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه امام صادق (ع) - پردیس خاوران

تهران، شهرک قدس، بلوار فرحزادی، خیابان شهید طاهر خانی

تلفن: ۲۲۰۶۵۲۳۷ - ۲۲۰۹۳۹۰۱۴ - ۲۲۰۶۵۲۳۷

E-mail: nashrcasar@isu.ac.ir

□□□□

سرنشانه: برادران حقیر، مریم، ۱۳۵۶ -

عنوان و نام پدیدآور: مؤلفه‌های آموزشی توسعه انسانی / مؤلف مریم برادران حقیر،

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۷۲ ص: جدول.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۶۸-۲

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص: ۱۵۳ - ۱۶۶.

موضوع: توسعه انسانی

موضوع: توسعه انسانی -- کشورهای غربی

موضوع: توسعه انسانی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

ردمبندی کنگره: ۱۳۹۰ م ۴/ب ۷۵ / HD

رده بندی دیویی: ۹/۳۳۸

شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۵۵۹۲۲

فهرست مطالب

سخن ناشران.....	۱۱
پیشگفتار.....	۱۵
ساختار اثر.....	۱۹
فصل ۱. مفهوم شناسی توسعه و سیر تحولات در رویکردهای آن.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
۱-۱. مفهوم شناسی توسعه.....	۲۲
۱-۲. سایر اصطلاحات رایج.....	۲۷
۱-۳. سیر رویکرد توسعه.....	۲۹
۱-۳-۱. رویکرد رفاه انسانی.....	۲۹
۱-۳-۲. رویکرد نیازهای اساسی.....	۲۹
۱-۳-۳. رویکرد توسعه منابع انسانی.....	۲۹
۱-۳-۴. رویکرد توسعه انسانی.....	۳۰
۱-۴. تفاوت رویکرد توسعه انسانی با سایر رویکردها.....	۳۱
۱-۵. نظریه‌های توسعه با تأکید بر عوامل فرهنگی، اجتماعی و انسانی.....	۳۳
۱-۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۳۸

فصل ۲. مفهوم زیربنای فکری توسعه انسانی در غرب و مؤلفه‌های آموزشی آن ۴۱

مقدمه ۴۱

۱-۲. مفهوم شناسی توسعه انسانی ۴۱

۱-۲. هدف توسعه انسانی ۴۵

۲-۳. نظریه زیربنایی توسعه انسانی ۴۶

۲-۳-۱. عقلانیت ۴۸

۲-۳-۲. آزادی ۵۰

۲-۳-۳. فردگرایی ۵۲

۲-۴. جایگاه سرمایه انسانی و آموزش ۵۳

۲-۵. مؤلفه‌های آموزشی توسعه انسانی و رویکردهای ناشی از آن در غرب ۵۹

۲-۵-۱. آموزش معطوف به عقلانیت نقادانه ۶۱

۲-۵-۲. آموزش معطوف به آزادی ۶۴

۲-۵-۳. آموزش معطوف به فردباوری و ابزار وجود ۶۵

۲-۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۶۶

فصل ۳. تدوین مبانی، مفاهیم و مؤلفه‌های آموزشی توسعه انسانی در غرب ۷۱

مقدمه ۷۱

۱-۳. مبانی انسان‌شناسی در اسلام ۷۲

۲-۳. نقادی بر مفهوم توسعه انسانی در غرب ۷۵

۳-۳. نقادی بر نگرش نسبت به آموزش در توسعه انسانی ۸۰

۳-۳-۱. بررسی مفهوم علم در غرب و اسلام ۸۳

۳-۴. میانی علم در غرب و اسلام ۸۹

۳-۵. بررسی مبانی عقلانیت و خردورزی در غرب و اسلام ۹۶

۳-۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۰۱

فصل ۴. مفهوم توسعه انسانی در اسلام و مؤلفه‌های آموزشی آن.....	۱۰۷
۱-۴. مفهوم شناسی توسعه انسانی.....	۱۰۷
۱-۱-۴. مفهوم شناسی وسیع، رشد و هدایت.....	۱۰۸
۱-۱-۱-۴. مفهوم واژه وسیع.....	۱۰۸
۱-۱-۲-۴. مفهوم واژه رشد.....	۱۰۹
۱-۱-۳-۴. مفهوم واژه هدایت.....	۱۱۰
۲-۴. مقایسه واژگان و بررسی جایگاه هر یک از آنها.....	۱۱۰
۳-۴. رشد در آیات قرآن.....	۱۱۱
۱-۳-۴. رشد به معنای تکامل عقلی.....	۱۱۲
۲-۳-۴. رشد به معنای تولد و تبری (جهت گیری الهی در عواطف).....	۱۱۳
۳-۳-۴. رشد به معنای حق محوری؛ اهدا به راه نجات و پیروی از دین.....	۱۱۳
۴-۴. عوامل مؤثر بر رشد.....	۱۱۵
۱-۴-۴. طلب علم و حکمت و عمل به آن.....	۱۱۵
۲-۴-۴. صبر و حلم در علم آموزی.....	۱۱۶
۵-۴. مفهوم غی به عنوان نقطه مقابل رشد.....	۱۱۶
۱-۵-۴. غی به معنای غفلت از هدف.....	۱۱۷
۲-۵-۴. غی به معنای تبعیت از شیطان.....	۱۱۸
۳-۵-۴. غی به معنای ناامیدی و حیرت.....	۱۱۸
۶-۴. مفهوم توسعه انسانی از دیدگاه اسلام.....	۱۱۹
۷-۴. نتیجه گیری و جمع بندی.....	۱۲۰
۸-۴. مؤلفه های آموزشی تعالی (توسعه) انسانی در اسلام.....	۱۲۱
۱-۸-۴. اهداف آموزش از دیدگاه اسلام.....	۱۲۲
۲-۸-۴. مؤلفه های آموزشی تعالی انسانی.....	۱۲۴

۱۲۵..... ۴-۸-۲-۱. مؤلفه عقلانیت و حیانی

۱۳۳..... ۴-۸-۲-۲. مؤلفه علم نافع

۱۴۰..... ۴-۹. بحث و نتیجه گیری

۱۵۳..... فهرست منابع

۱۶۷..... نمایه

فهرست جداول و نمودارها

جدول شماره (۱-۱): دهه‌های توسعه (نظری ۱۳۸۵: ۳۳).....	۳۱
نمودار شماره (۱-۱): تأثیر آموزش در تحولات ذهنی و عینی.....	۳۶
جدول شماره (۱-۲): مفهوم توسعه انسانی (ولزل و همکاران ۱۳۸۲: ۱۰).....	۴۳
نمودار شماره (۱-۲): ابعاد توسعه در غرب و نسبت آن با عقلانیت (حاجی‌هاشمی ۱۳۸۱: ۸۲).....	۴۸
جدول شماره (۲-۲): ویژگی‌های نیروی انسانی توسعه یافته در غرب.....	۵۵
نمودار شماره (۱-۳): تصویر انسان در تئوری توسعه غربی (رحیم‌پور ارغندی ۱۳۷۵: ۸۵).....	۷۷
جدول شماره (۱-۳): تفاوت‌های بنیادین اندیشه اسلام و اندیشه‌های غربی.....	۱۰۲
نمودار شماره (۱-۴): مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های آموزشی تعالی انسانی در اسلام.....	۱۴۰
نمودار شماره (۲-۴): سیر تحول در مربئی در تعلیم و تربیت اسلامی.....	۱۴۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَ

يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»

تحریر آئی کریم. سورہ مبارکہ آل عمران، آیہ شریفہ (۱۶)

سخن ناشران

حمد و ثنا خداوند بزرگ و ذات احدیت را کہ امتیاز و درجہ عالمان و دانشمندان را در نزدیکی بہ جایگاہ پر عظمت خویش قرار داد، ہمو کہ در این آیہ شریفہ بر مؤمنین منت نہاد آنگاہ کہ از خودشان رسولی را برانگیخت تا برای آنان آیات وحی بخواند و ایشان را بشارت و بیم دہد. بہ راستی مرتبت علم و دانش و فضل و معرفت در نزد خدا جایگاهی قرار دارد کہ احدیت بہ واسطہ اعطاء آن بہ آدمی بر بشریت منت نہادہ است.

خداوند را شاکریم کہ در عصری کہ هنوز در برخی کشورہای جہان، زنان را واجد شرایط شرکت در محافل سیاسی، اجتماعی و علمی نمی دانند، خواہران گرامی ما در عرصہ علم و تحقیق و پژوهش پیش می نازند و بہ جہت ارادہ استوار خویش اندیشہ ہا را بہ تکاپو و قلم ہا را بہ حرکت وا می دارند (رئیس محترم دانشگاہ امام صادق (ع) آیت اللہ مہدوی کنی).

این توفیق الہی است کہ یک مرکز داعیہ دار علم و دانش بتواند در دستیابی بہ اہداف بلند خود، برنامه ہای خویش را بر مدار معرفت و دانایی

قرار دهد، چرا که علم و معرفت از چنان قدر و منزلت و عظمتی برخوردار است که باید گام نهادن در مسیر آن را از الطاف الهی دانست. دانشگاه امام صادق علیه السلام (پردیس خواهران) طی سالیان گذشته افتخار این را داشته که در این راستا گام‌هایی برداشته و افق بلندی را در چشم‌انداز علمی خود پیش رو دارد که البته برخی فعالیت‌ها به صورت راهبردی یعنی درازمدت و برخی فعالیت‌ها به صورت میان مدت و کوتاه مدت بوده است. از جمله فعالیت‌های این مرکز در بخش‌های علمی و آموزشی و پژوهشی، به انجام رسانیدن برخی طرح‌ها، پژوهش‌ها و انتشار آن در قالب کتاب می‌باشد که اهداف متعالی دانشگاه را از دو دستیابی به رویکردهای تعیین شده به پیش خواهد برد. در این راستا الگوی اسلامی ایرانی رشد و تعالی و پیشرفت در مسیر اهداف متعالی و بلند نظام جمهوری اسلامی، از رویکردهای نوینی است که در رسیدن به فعالیت‌های برنامه‌ای مورد توجه واقع می‌شود.

معاونت پژوهشی از زمان تشکیل تاکنون به این مهم توجه داشته و برنامه‌ها و فعالیت‌هایی را به انجام رسانیده است. این معاونت تلاش دارد با عمق بخشیدن به این فعالیت‌ها و تهیه و تنظیم برنامه‌های راهبردی در راستای محقق نمودن پژوهش‌هایی علمی، راهبردی و کاربردی دانشگاه گام‌هایی را بردارد؛ و مطابق با ساختار علمی دانشگاه به عنوان سازمانی دانش بنیان، برنامه‌محور، توسعه‌گرا و تحول‌مدار برای پاسخ‌گویی به نیازهای رو به رشد جامعه فراگیران خود، تلاش دارد با نیازسنجی و پاسخ‌گویی به مطالبات به پژوهش‌های علمی خود به ویژه در شاخه‌های مطالعات زنان با گرایش‌های نسل جوان پاسخ دهد.

خوشبختانه این فعالیت مورد استقبال اساتید، دانشجویان و برخی محیط‌های علمی در استفاده و بهره‌برداری از برخی کتب چاپ‌شده بوده

است. از کلیه کسانی که ما را در این مسیر یاری نموده‌اند تشکر و تقدیر نموده و از همه محققان و فرهیختگان گرامی جهت همکاری در امور علمی پژوهشی دعوت می‌نماییم.

معاونت پژوهشی دانشگاه

اداره کل پژوهش،

حوزه معاونت پژوهشی و فناوری

پردیس خواران

پیشگفتار

توسعه انسانی، رویکرد جدید توسعه در غرب است که با زیربنای فکری لیبرالیسم پی‌ریزی شده و الگوی برنامه‌ریزی دولت‌ها در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار گرفته است.

این رویکرد برای تحقق شعار بسط انتخاب بشری، انسان را محور و دموکراسی را هسته مرکزی خود قرار داده تا بدینوسیله بتواند رشد اقتصادی را در پوششی انسانی و نه صرفاً ماشینی محقق نماید. توجه به منابع و سرمایه‌های انسانی و گذر از آن برای رسیدن به شرایطی که انسان، هدف توسعه باشد و نه ابزار آن، نقطه قوت این رویکرد تلقی می‌شود.

در این میان، آموزش مؤلفه‌ای قابل تأمل است که به عنوان بازوی اجرایی و فرهنگ ساز این حرکت مورد توجه قرار می‌گیرد؛ چرا که رفاه و بهداشت (دو مؤلفه دیگر توسعه انسانی) نیز در سایه آموزش صیقل و تربیت شهروندان تربیت شده محقق می‌شود.

اما آنچه در این رویکرد مغفول مانده است، فطرت انسانی است که در تمام آموزه‌های اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد. بر این اساس، انسان مورد نظر اسلام برخلاف دیدگاه غربی، بریده از مبدأ و غایت هستی تلقی

نمی‌شود و هدف خود را تنها ارضای امیال دنیایی در نظر نمی‌گیرد. بلکه خداوند به عنوان خالق و هدایت‌کننده نظام هستی، نقطه توجه قرار می‌گیرد. از این جهت، حق هسته مرکزی توسعه انسانی خواهد بود و تمامی برنامه‌ها در جهت هدف نظام تربیتی اسلام - که تربیت بر اساس فطرت یا همان دین مبین اسلام است، برنامه‌ریزی می‌شود.

در این دیدگاه، توجه به نیازهای انسانی و جامعه انسانی و هدف غایی آن به عنوان چارچوبی در تعیین ویژگی‌های آموزش به خوبی قابل مشاهده است. متأسفانه امروزه کتاب‌های درسی مملو از علوم ناکارآمد است؛ علمی که سود دنیایی و آخرتی را برآورده نمی‌سازد و صرفاً اطلاعاتی است برای انباشتن ذهن یادگیرنده. این امر در اسلام مذموم به شمار می‌آید، چرا که در این دیدگاه علم چنانچه معطوف به کشف واقع نبوده و از حقایق بریده باشد و منجر به پرورش و هدایت همه‌جانبه نگردد، قابل اعتنا نیست و سودی در بر ندارد. از این رو، چارچوب ارائه شده در اسلام برای ویژگی‌های آموزش مورد نظر جامعه اسلامی، متفاوت از نگاه رایج است.

این اثر در پی پاسخگویی به این پرسش است که چنانچه جامعه اسلامی بخواهد به تعالی انسانی دست یابد، در آموزش این جامعه چه ویژگی‌هایی را باید مورد نظر قرار داد؟ پاسخ به این پرسش با توجه به مبانی انسان‌شناسی که منجر به تعیین اهداف آموزشی می‌شود. با در نظر گرفتن مبدأ و غایت هستی، پاسخی متفاوت نسبت به آنچه که در غرب رایج است می‌طلبد که در این مجال، به آن پرداخته شده است.

این مجموعه نتیجه پایان نامه کارشناسی ارشد نویسنده است که با راهنمایی دلسوزانه خانم دکتر انسیه زاهدی و خانم دکتر نیکو دیالمه به ثمر رسیده است. در مراحل مختلف نگارش، حمایت خانم دکتر زاهدی و

منبع شناسی ایشان در مباحث توسعه انسانی و هدایت تیزبینانه خانم دکتر دیالمه در بخش اسلامی مزید امتنان است. خانم دکتر دیالمه در تدوین نهایی کتاب نیز با در اختیار قرار دادن دانش خویش، این شاگرد را به لطف نوازش کردند. قابل ذکر است که استفاده از اصطلاح عقلانیت و حیانی و تعالی انسانی به جای توسعه انسانی از جمله ابداعات این استاد ارجمند است.

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین

ساختار اثر

این کتاب شامل چهار بخش است:

بخش اول ابتدا به مفهوم شناسی توسعه از حیث لغوی و اصطلاحی می‌پردازد و اصطلاحات رایج در این حوزه را نیز مورد بررسی اجمالی قرار می‌دهد. سپس سیر تحولات توسعه را مبتنی بر رویکردهای موجود بیان می‌دارد که در آن به رویکرد رفاه انسانی، نیازهای اساسی، توسعه منابع انسانی و در نهایت توسعه انسانی اشاره می‌کند. همچنین نظریه‌های توسعه که بر عوامل انسانی، اجتماعی و فرهنگی تأکید دارند و بر جریان توسعه انسانی مؤثر واقع شده‌اند، مورد بررسی قرار می‌دهد.

از آنجایی که در بررسی هر حرکت و الگو، زیربنای فکری آن اهمیت دارد، بخش دوم به بررسی چارچوب فکری توسعه انسانی در غرب اختصاص یافته است تا مفهوم و هدف توسعه انسانی در قالب این چارچوب فکری قابل درک باشد. عناصری مانند عقلانیت، آزادی، فردگرایی و سرمایه. شاکله این نظام فکری را پایه‌ریزی کرده‌اند که با توجه به این نظام فکری، در بخش دوم مؤلفه‌های آموزشی توسعه انسانی و آثار آن در آموزش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در بخش سوم این مفاهیم (مانند مفهوم توسعه انسانی) و عناصر زیربنایی (مانند آموزش، علم و عقلانیت)، مورد نقد قرار گرفته‌اند تا زمینه برای ورود به دیدگاه اسلامی فراهم شود.

بخش چهارم شامل دو فصل است؛ ابتدا با توجه به واژه شناسی قرآنی، واژه‌هایی مانند رشد، وسع و هدایت که با مفهوم توسعه مرتبط هستند مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار گرفته‌اند. سپس با انتخاب رشد به عنوان واژه کلیدی، با مراجعه به تفاسیر ذیل آیات مربوطه، مفهوم مصطلح قرآنی و ویژگی‌های آن، عوامل مؤثر و عوامل مخرب آن - که ذیل واژه غی بررسی می‌شود، مورد مذاکره قرار می‌گیرد. آنگاه مفهوم توسعه انسانی بر اساس ویژگی‌های استخراج شده، مورد بازتعریف قرار گرفته است. در این بازتعریف، اصطلاح «تعالی انسانی» به عنوان اصطلاح جایگزین «توسعه انسانی» پیشنهاد شده که از این پس نیز مورد استفاده در کتاب قرار گرفته است.

فصل دوم این بخش، به بیان مؤلفه‌های آموزشی تعالی انسانی در دیدگاه اسلام اختصاص دارد که با کنکاش در روایات و احادیث در دو مؤلفه عقلانیت و حیانی و علم نافع تقسیم شده است. برای درک بهتر ویژگی این مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌هایی برای هر یک از آنها استخراج گردیده که نشانگر گستره مؤلفه‌هاست.

قابل ذکر است که این مؤلفه‌ها بر پایه حدیثی از امام صادق علیه السلام جهت تحقق اهداف آموزشی مورد نظر اسلام استخراج شده‌اند.